

VITALII SAVCHUK – WRITER, PUBLIC CHARACTER,
FOUNDER OF LITERARY AND CREATIVE
ORGANIZATION "SVITOSH"

ВІТАЛІЙ САВЧУК – ПИСЬМЕННИК,
ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ, ЗАСНОВНИК
ЛІТЕРАТУРНО-ТВОРЧОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ «СВІТОЧ»

Iryna Nebelenchuk¹

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-406-1-22>

Abstract. The study of poetic works and their analysis is one of the components of reading competence. For the formation of reading competence, the teacher needs to have knowledge of philosophy, religious studies, and folklore, because working with a lyrical work involves revealing images-symbols, namely folklore, mythological, and religious. Analysis of poetic works requires in-depth work of the teacher, as it is based on understanding the inner state of the lyrical hero. When the teacher examines the inner state of the hero, he focuses his attention on psychological features, color-nominative elements, associative (sound and auditory) components. **The purpose** is to consider the work of the poet Vitalii Savchuk, to analyse his poems, to focus attention on the main motives of his poetry, which reflects the events of the war of 2014–2024. The goal involves solving certain problems: getting to know the personality of Vitalii Savchuk; analysis of some of his poems, which reflect the events of the Russian-Ukrainian war of 2014–2024; revealing the meaning of images-symbols that carry the burden of disaster; focusing on the key points of poetry; revealing the features of Vitalii Savchuk's poetry and the motives of his work. **Methodology.** The research methodology is based on the methods of poetry analysis: analytical, research, heuristic, creative reading using competency-based, activity based, personally-oriented approaches, principles of anthropology and child-centeredness. The research

¹ Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer,
Municipal Institution "Kirovohrad Regional In-Service Teacher Training Institute
named after Vasyl Sukhomlynskyi", Ukraine

methodology are scientific and pedagogical, literary and methodical sources. The analysis of poetry is carried out taking into account the personal approaches of the teacher based on the methods and types of educational activities chosen by him. **Results.** According to the survey of education applicants (educational, current and final survey, questionnaire, testing), we concluded that the most difficult type for gender analysis is lyrical works. They require great concentration of knowledge, effort and the ability to master analytical methods. Work on the poems is carried out on the basis of psychological analysis, consideration of color nominants, knowledge of folklore, mythology, religion in the use of images and symbols. **Practical implications.** Analysis of Vitalii Savchuk's poems by applying the elements of a psychological type of analysis, knowledge of coloristic features as a component of psychological analysis, development of reading abilities, formation of reading competence, implementation of competency-based, activity based, personally-oriented approaches. Vitalii Savchuk's poetry can be considered by studying the sections "Literature of the native land", "We are Ukrainians!", "Panorama of modern poetry", "Song lyrics" and others. **Value/originality.** The proposed study can become the basis for teachers to create their own methodological system for processing lyrical works of writers of their native land, promote deeper understanding of lyric poetry, put them to search for original methods and types of educational activities, to be the basis of personal discoveries and research in the process of working on lyrics of various genres and topics.

1. Вступ

Актуальність дослідження. Кіровоградщина – багата земля. Її багатство ми визначаємо не лише родючістю земель, корисними копалинами, сировиною для металургійної промисловості, паливно-енергетичною сировиною, а й багата на таланти. Це композитори, художники, диригенти, театральні діячі, письменники, математики тощо. З-поміж відомих постатей краю можемо назвати імена діячів театрального мистецтва Івана Карпенка-Карого, Марка Кропивницького, Миколи Садовського, Валерія Дейнекіна, письменників Володимира Винниченка, Юрія Яновського, Євгена Маланюка, Володимира Базилевського, Катерину Горчар, Олену Надутенко, Валентину Саєнко, Наталію Шнітке, Ірину Небеленчук, Василя Мошуренка, Віктора

Власюка, Романа Любарського та інших, композиторів Кароля Шимановського, Генріха Нейгауза, Фелікса Блуменфельда, Юлія Мейтуса та інших, педагогів Василя Сухомлинського, Павла Козуля, Івана Ткаченка, Василя Марка, Григорія Клочека та імена багатьох інших відомих особистостей у царинах науки, мистецтва, літератури, культури, які здійснили вагомий внесок у духовне життя краю, у такий спосіб збагативши його культурну спадщину.

На Кіровоградщині народилося багато талановитих людей, зокрема письменників, які є лауреатами Національної премії України імені Тараса Шевченка, зокрема Василь Козаченко, Борис Нечерда, Володимир Базилевський, Григорій Гусейнов, Дмитро Іванов.

Творчість письменників краю досліджують І. Шаров, В. Базилевський, В. Панченко, Л. Куценко, В. Босько, І. Небеленчук, С. Михида та інші.

Метою дослідження є розгляд творчості поета Віталія Савчука, аналіз окремих поезій, зосередження уваги на основних мотивах його поезії, у якій відображені події війни 2014–2024 років.

Відповідно до поставленої мети визначено такі завдання дослідження:

- стисло ознайомити з поетаттю Віталія Савчука;
- проаналізувати окремі його поезії, які відображають події російсько-української війни 2014–2024 років;
- розкрити значення образів-символів, які несуть навантаження лиха, такі як: грім, гроза, гуркіт, град як природне явище та реактивна система залпового вогню, хмари, круки тощо;
- зосередити увагу на ключових моментах поезії;
- показати особливості поезії Віталія Савчука, розкрити мотиви його творчості.

Методологічною основою дослідження є науково-педагогічні, літературознавчі, методичні джерела про постмодерністську літературу, прозу «поточку свідомості»; джерела про календарну обрядовість українців і значення національних символів; науково-педагогічні дослідження про творчість поета Віталія Савчука; принципи компетентнісного підходу, зокрема розкриття особливостей читацької компетентності; методичні дослідження з питань літературної освіти.

2. Постать Віталія Савчука як громадянина та поета

З-поміж літературних постатей краю, як зазначено в статті «Образ води у творчості поетів Кіровоградщини: дослідницький контент», *«чільне місце в літературі посідають поети-земляки С. Барабаш, О. Журлива, В. Гончаренко, Б. Чамлай, В. Ганоцький, Р. Любарський, Д. Іванов, І. Небеленчук, В. Власюк, К. Горчар, Н. Прядка та інші»* [13, с. 6].

З-поміж поетичних імен варто назвати ім'я Віталія Савчука, уродженця селища Компаніївки, а нині мешканця смт. Новгородки Кіровоградської області, творчість якого заслуговує на те, щоб бути дослідженою. Творчості поета-земляка присвячені власні наукові дослідження та методичні розвідки учителя української мови та літератури Н. Попович.

Віталій Володимирович Савчук – поет, громадський діяч, волонтер, керівник літературного-творчого об'єднання «Світоч» у Кропивницькому районі Новгородківської селищної громади. Є автором поетичних збірок «Фрази» (2015) і «Перехрестя» (2016). Поезії надруковані в літературних альманахах «Мовою серця», «Галактика любові», «Огні горять», «Я дякую тобі», «Перші кроки», «Думки романтика». З 2016 року поет започаткував літературно-творче об'єднання «Світоч». Є учасником Всеукраїнських фестивалів «Мовою серця» та «Українські передзвони» різних років [8].

Народився поет 27 квітня 1972 року в с. Долинівці, Компаніївського району Кіровоградської області. У 1979 році пішов до Мельнічнівської ЗШ Білогірського району Кримської області. Віталій охоче розповідає: *«За важелі трактора вперше сів у 7 років. Після школи рік працював у колгоспі механізатором. Служив у лавах ЗС СРСР з 1990 по 1992 рік у ВПС. Вірші почав писати саме в армії. Певно далися взнаки відстань між моєю коханою дружиною, а потім і сином. Під час проходження служби (за 2-3 місяці до завершення) через прикру помилку мало не загинув під час демонтування радіолокаційної антени. Після служби повернувся до справи, знов сів на трактор, але вже на своїй Батьківщині у Компаніївці. Багато змінював місце роботи: був і оперуповноваженим карного розшуку, страховим агентом, робітником цеху мінвод, а згодом завідував цим цехом, працював у веттехнікумі агрономом (у 1995 році закінчив Бобринецький сільськогосподарський технікум ім. Василя Порика), був оператором екскаватора. У 2003 році за сімейними обставинами переїхав жити в Новгородку.*

Тут працював механізатором, інженером, водієм в охоронній фірмі, водієм КАМАЗу у приватному підприємстві. З 2013 року пішов працювати на посаду майстра виробничого навчання в ПТУ № 36, з 2016 року і досі працюю викладачем у цьому самому ПТУ» – читаємо у біографічній довідці про поета [11].

У поезіях Віталія Савчука звучать мотиви любові до матері, домівки, рідного краю, загалом землі, на якій виріс, де минуло дитинство. Це і стежина від батьківського порогу, якою починається життєва стежина у доросле життя. Це і власний моральний вибір людини й поета, у колі тих подій, що охопили Україну.

З початку російсько-української війни 2014 року Віталій Савчук прийняв позицію громадянина, обов'язок якого полягає в тому, щоб допомагати збройним силам України у знищенні ворога.

Війна, а згодом і повномасштабне вторгнення, болочою хвилею торкнулися душі поета, не залишили її байдужою до горя. *«Закоханий в Україну, відданий друзям, вірний слову – це він. Першим прийти на допомогу, підтримати, порадити – і це він. Організувати цікаву поїздку чи то у Світловодськ, чи на хутір Надія, а то і в Київ чи інші місця – він. Завдяки Віталію відкрила для себе різні фестивалі, альма-нахи, а також познайомилася із цікавими людьми» [14, с. 41] – читаємо далі у статті «Крилата поезія Віталія Савчука».*

3. Трагічні події України 2014–2024 років у поезії Віталія Савчука

Розгляньмо вірші, які описують події 2014–2024 років. Віршем, який передував повномасштабному вторгненню, є вірш «Чомусь не весело мені...». Передчуваючи щось недобре, автор зізнається у тому, що гнітить його душу, розриває її на шматки:

*Чомусь невесело мені...
Чомусь малою стала хата,
І думка, що була крилата,
десь зникла, мовби уві сні...*

*Чомусь невесело мені...
Весна, що вчора ще раділа,
Сьогодні наче зацімліла –
Чиясь дитина на війні...*

Розмірковуючи над подіями, що охопили Україну, поет звертається до образу Тараса Шевченка як до Пророка, який передбачив ті події, що кожен із нас проживає нині. Автор розмірковує над тим, що понад дві сотні років, а саме від народження Тараса Григоровича, люди не задумувалися над тими пророчими словами Кобзаря. Від того душа поета охоплена смутком, невеселими думами і сумнівами:

Чомусь невесело мені...

Невже підемо брат на брата?!

Подібний мотив звучить у вірші «Війна»:

Чи то дощу скажений гуркіт,

Чи «граду» смертодійний грім?

Сердець гарячих сильний стукіт,

І хати спаленої дим.

І хоча автор вірша ще перебуває у роздумах над тим, що насправді прогрімало, десь на підсвідомості виникає страшне слово «війна». Сумніви поступово зникають, коли приходить усвідомлення того, що відбулося насправді. Далі читачі бачать картину лиха, яка, завдяки певним образам, що насичують вірш, постають перед очима: *град, смертодійний, дим, спалені хати, кров, розпанахана щока, гусінь танка, смерть* та інші.

Сумніви повністю зникають, коли вранці 24 лютого 2022 року всією країною прокотилися вибухи. Війна, як той зловтішний змій, заповзла у домівки українців. Сини і доньки славної України стали на захист рідної Батьківщини. Смерть невблаганною косою косила життя громадян України, з-поміж яких багато славетних синів і доньок, у яких юне життя тільки-но починалося. Передаючи почуття батька чи матері за загиблим сином/донькою, автор зображує почуття природи, яка сумує разом із рідними:

На гіллі краплі, а за вікнами туман –

То плаче листопад за кимсь із наших.

За тим, хто не вернеться більш назад,

Хто вправ від ран і у світах інакших.

Сум за полеглими бійцями автор передає за допомогою стану природи, застосовуючи такі слова, як-от: *сум, печаль, тривога, сльози, плач* тощо.

Говорячи про полеглих бійців, автор висловлює думку про те, що багато із них так і залишилися безіменними, однак це не применшує

їхнього подвигу в ім'я Батьківщини, адже вони думали насамперед про матір, домівку, діток і Батьківщину. Це ті,

Хто не чекав, наказів і подяк

За часом марно втраченим не плакав...

Це ті, які витримували холод, нелюдські умови існування, біль, нужду, голод. Це ті, які переступили через свій страх і ті, які знаходили в собі сили рятувати інших.

Зображуючи воїнів, які захистили Батьківщину ціною власного життя, автор зазначає, що навіть асфальт не витримував сили ударів, проте захисник країни «*витримав у надлюдській напрузі*».

4. Образ жінки у віршах поета.

Духовна субстанція «поріг-небо»

У віршах про війну, однак як і у віршах іншої тематики, постає образ жінки-матері, жінки-коханої. Вона – турботлива матуся, неня і сувора мама, яка сварить дитину за непослух. Вона – берегиня домівки: готує, пече, створює затишок в оселі. Вона – берегиня роду, оскільки пам'ятає традиції та звичаї не одного покоління, передаючи їх у спадок дітям як найдорожчий скарб. Вона – берегиня Батьківщини, оскільки на рівні з чоловіками взяла до рук зброю, – одні – пліч-о-пліч з коханими, інші – помститися за загиблого сина. Проте всіх жінок об'єднує одне – ненависть до ворогів, які забрали дітей, коханих, чоловік і неймовірна любов до Батьківщини. Мати – це найдорожча у світі людина. Неодноразово автор устами ліричних героїв говорить про святу любов до матері, про те, що саме мати сиділа над колискою немовляти і мати огортала обіймами в години хвороби чи навіть тоді, коли за вікном гуляла хуртовина. Тому часто у віршах трапляються такі образи, як: *тепло, хата, домівка, руки матері, обійми, поцілунок* тощо. Саме любов матері «зігріває» у холоднечу і рятує від втоми навіть крізь відстань. Відчуваючи біль дитини, мати готова долати сотні кілометрів, аби зменшити страждання. Вона може не спати, не їсти, готова віддати все, щоб не страждала її дитина. Таку самовідданість матері зображує Віталій Савчук у часи лиха, горя, нелюдських страждань.

На плечі матерів випало не лише багато страждань, а й випробувань. Інша частина віршів поета присвячена жінці, яка виконує усю чоловічу роботу: виходить у поле, косить траву, ремонтує спорядження. Автор

показує жінку сильною, мужньою, витривалою, надійною, яка, ховаючи сльози та біль, тихо, не скаржачись, зносить усі випробування долі.

Жінка благословляла на війну сина, доньку чи чоловіка, промовляючи напутнє материнське слово чи зізнання у почуттях, вгамовуючи біль і сльози. Мати щоденно молиться за порятунок сина від ворогів. І ця молитва найсвятіша, адже вона не просто рятує від негоди чи лиха – вона зберігає життя. Тому у зверненні до матерів бійці просять найдорожчий, найцінніший і найміцніший оберіг – материнську молитву:

*Я в своїм окопі замерзаю по ночах,
про домашнє печене лиш мрію.
А коли із неба «Град» толоче по плечах,
ти молитвою мене прикриєш.*

Мати не просто ростила та виховувала сина. Вона наповнювала виховання розповідями про минувшину: про звитяги прадідів, про визвольну боротьбу українського народу за незалежність, і вона із початків виховувала сина, коли той був ще безтурботним хлопчиком, і саме вона ростила його «справжнім козаком». Саме про це ми читаємо у вірші «Навари матусю...», який став піснею і лине поміж бійців, ширячись усе далі Україною:

*Навари матусю, борщику з м'яском –
Аромат його мене полонить.
Ти мене ростила справжнім козаком...*

Із давнини українці шанували матір, зверталися до неї у своїх думках, спогад, звіряли власні дії та життя із заповітами та настановами матері. Давньою традицією уважалося поважливе ставлення до матері. Образ матері, поряд із образом рідної землі, посідав чільне місце у творах української літератури. До образу жінки-матері, жінки-берегині зверталися письменники Г. Квітка-Основ'яненко («Маруся»), Т. Шевченко («Наймичка», «Катерина», «Утоплена», «Причинна»), М. Хвильовий («Я (Романтика)»), «Мати», В. Симоненко («Лебеді материнства»), Г. Косинка («Мати»), У. Самчук («Марія»), П. Тичина («Скорбна мати»), Д. Павличко («Два кольори»), М. Сингаївський («Чорнобривці»), А. Малишко («Пісня про рушник») та багато інших. Значна низка віршів покладена на музику композиторами О. Білашем, В. Верменичем, П. Майбородою. Пісні «Два кольори», «Чорнобривці», «Пісня про рушник» стали народними гімнами українців.

Український етнолог Ю. Липа вважає, що «...в центрі духовності <...> стоїть жінка-мати, істота, що єднає коло себе родину. Найдавніший символ того агрикультурного населення – це образ Великої Матері, божество прапрадідів сучасних українців» [6, с. 151–152]. Це цілком слушна думка, оскільки образ матері в українській культурі традиційно пов'язувався з образом берегині сім'ї, роду, рідної землі. І далі у праці науковця читаємо про те, що «материнськість переносить традиції – родини, а тим самим і раси, з покоління в покоління. З цього приводу вивищення первня материнськості в найдавнішому хліборобському крузі цілком зрозуміле» [6, с. 152]. Саме такий образ матері постає в поезії Віталія Савчука – берегині всього українського роду.

У вірші «Навари, матусю...», здавалося, подана звичайна буденна ситуація, завдяки якій нібито розгортається таке саме буденне бажання – поїсти гарячого материнського борщу. Однак автор показує зовсім іншу ситуацію, коли ліричний герой-боєць марить гарячим і запашним борщем мами, знаходячись у холодному окопі:

*Я тепер в окопі і вночі не сплю,
а борщем твоїм домашнім марю...*

Доцільно розглянути образ борщу, провівши із читачами бесіду та з'ясувавши значення цієї страви для українців. З цієї метою варто розповісти про традицію приготування борщу кожною господинею, долучивши до розповіді фольклорні елементи, знання з української обрядовості, легенди, що пов'язані з прикрашанням оселі та приготуванням страв, зокрема і борщу. Цей образ багатогранний в українській культурі загалом. Він символізує достаток, силу духу та роду. Його образ асоціюється з домівкою, матір'ю, затишком [3]. Він є не просто стравою чи символом. Він є культурним кодом української нації. На переконання науковиці О. Вікторіної, «назва цієї страви є найпоширенішою <...>» [1, с. 26]. І далі дослідниця зазначає, що «цю першу страву селяни готували майже щодня» [1, с. 26].

Із образом борщу пов'язували відродження землі, її родючість. У календарній обрядовості українців знаходимо чималу кількість закличок, примовлянок, прислів'їв, які пов'язані з образом дощу. Зокрема заклички спрямовані на закликання дощу після посухи, а «задобрювали» його тим, що обіцяли «зварити борщику», щоб дощ напоїв землю, а вона щоби давала врожай [3; 4; 17]. Борщ був важ-

ливою стравою на всіх родинних святах, що підтверджує його значущість як об'єднувальної страви сім'ї, родини, роду, громадян країни.

Згадка про борщ у вірші «Навари, матусю...» надає бійцеві силу, зміцнює його дух і віру у своє козацьке походження.

Однак у другій частині вірша постає інша картина – боєць «марить борщиком», знаходячись на небі та просить маму:

*Постели, матусю, мені постіль із хмарок –
я на ній зрученько умостюся...*

Проте відпочинок для бійця – лише привід. Він зізнається, що став ангелом-охоронцем для мами, а тому продовжує свій обов'язок – охороняти її, щоб вона спокійно готувала «борщик із м'ясом» і «пекла пиріжечки».

Читаючи вірш, можемо бачити приховану антитезу – теплий борщ-холодний окоп, мрії «про домашнє печене»-«град» толоче по плечах». Сильними образами вірша є небо-поріг. За значенням символіки поріг – це межа, за якою знаходиться щось нове та невідоме, інколи невизначене та страшне. Поріг – це дорога від батьківського дому в непізнані світи. З іншої позиції поріг – це вибір. І син робить його свідомо, ставши на захист Батьківщини та злетівши у небо. Поріг – символ рідної домівки, межі, за якою знаходяться затишок, мирне розмірене життя, спокій, відпочинок, тиша: «*До твого порогу залишився лише крок*». Однак воїн не встиг його зробити, а тому і просить маму постели «*постіль із хмарок*».

Образ неба ще за часів праукраїнців символізував духовне сходження людини. У другому значенні за «Словником української мови» слово «небо» означає «*місцєперебування Бога, ангелів, святих; потойбічний світ, рай*» [16, V: 249].

Розглядаючи особливості метафоричного моделювання неба у віршованих текстах ХХ століття, дослідниця Л. Кравець зазначає, що «*основою систематизації метафор стала субсфера (тематично відмежований від інших комплекс знань, співвідносний з певною предметною сферою) небо*», а «*субсферу небо в українській поезії ХХ ст. структурують терміни концептосфер природа <...>, людина <...>, суспільство <...>*» [4]. Слова «любов» як символ і часте застосування слова в поезії у всіх її проявах (до матері, землі, краю, людей, Батьківщини) і «небо» (як шлях, моральний вибір, сходження, духовність і

небо як перехід між світами, дорога в інший світ – ці слова для героя понад усе. Він живе в любові та дарує її навколишнім. Слово «небо» вказує на духовність ліричного героя, на те, що такі якості людини, як любов, співчуття, милосердя, добре ставлення до інших людей визначають сутність людини, є таким своєрідним «небом» для ліричного героя, тобто вершиною, вищим мірилом, найвищою сходинкою людського існування на землі. Це як певні повітряні потоки, що несуть героєві усвідомлення абсолютно інакшої сутності особистого призначення, на відміну від пересічних людей, які передбачувані у звичайних земних бажаннях. *«Саме такі повітряні потоки вирують у душі неспокійного героя»* [15, с. 3], – читаємо у статті Н. Попович.

З одного боку, можемо трактувати образ неба як духовне становлення героя, адже найвищим обов'язком для нього є захист Батьківщини від ворогів. З іншого: дорога на на небо – це перехід в інший світ – небесний (син став ангелом). За народними повір'ями ангелами називали людей, які гідно пройшли свій земний шлях, дотримуючись морально-етичних норм.

Одним із мотивів, що часто трапляється у поезії Віталія Савчука, є мотив прощення та прощення. З ранніх часів людське, а згодом і загальне прощення вважалося очищенням від нанесеної словом рани, від кривди, спричиненої іншій людині, від скоєного зла:

*Пробачте, мамо, за розлуку,
Що слово дане не тримав,
Що мало жив і що не слухав,
Що Україну рятував!..*

Коли людина просить прощення, то вона вивільняє свою душу від несправедливості, гніву, злості. Просячи прощення, людина вирішує чи щось з'ясовує важливе для себе, звряє власні певні норми із тими нормами, які отримала у процесі виховання, окреслює шляхи подальшого спілкування з людиною, усвідомлює значущість сутності людського – залишатися людиною.

Отримуючи прощення, кривдник у такий спосіб проходить своєрідне очищення, звільняючись від гріха. Тому так важливо бути прощеним. Неодноразово у віршах бачимо, як син просить прощення у матері за звичайний непослух хлопчиська, за те, що захищав побратимів, за те, що не встиг дійти до домівки, а тому злетів ангелом на

небо і ще за багато речей, які у людському розумінні не порушують ніяких моральних і етичних норм. У цьому особливість характеристики постатей українців, ознака того, що їх вирізняє з-поміж інших – моральність і духовність.

На переконання С. Єфремова, *«от за віщо нема опрощення – за кривду іншому, за кривду людську в широкому розумінні слова, вживлену в тій колективній кривді, що на рідний край спадає. Свою особисту кривду кожен має право простити – то його діло; але колективної кривди ніхто не може дарувати, не може давати амністії за мерзоту над іншим»* [2]. Лихо, кривда, зло, насильство не мають бути прощеними, навпаки – вони мають викликати бажання помсти. У цьому ми переконуємося, читаючи наукові праці С. Єфремова. Просячи пробачення, людина водночас отримує і звільнення, й очищення. Тому важливо бути прощеним у рідної людини і насамперед у матері.

Дослідивши образ матері у віршах, можемо стверджувати, що бійці звіряють свій шлях за тими заповідями, які передала їм мати, зважують свої кроки з материнськими напутніми словами.

5. Особиста втрата крізь призму всезагального лиха

Війна у віршах Віталія Савчука постає крізь призму природних явищ і сприймання дійсності ліричним героєм саме завдяки погодним умовам. Читачі бачать, як непорушно навис туман на гіллі, як хурдєлить метелиця, ллє дощ, б'ють краплі по шибі, плаче небо, стугоняють вітри тощо, а разом із тим плачуть матері, сестри, доньки за полеглими. Плаче Україна:

*На гіллі краплі, а за вікнами туман –
То плаче листопад за кимсь із наших.
За тим, хто не повернеться назад,
Хто впав від ран і у світах інакших.*

І нема від того розради, спокою та втіхи, а тому

*Схилилися укотре прапори,
За край труни посунулися квіти.
Тобі співати б колискову діворі.
Тобі ще б...*

ЖИТИ!

Війна стала особистою трагедією для поета, адже 26 листопада 2022 року його син Євген, повертаючись із побратимами до захованої в лісозмузі машини біля села Водяного Донецької області, потрапив під артобстріл. Від отриманих поранень Євген і його побратими загинули на місці. За відмінну службу у частині Євген був нагороджений командуванням батальйону «Хортиця» почесним знаком «Зірка Пошани» та пам'ятною медаллю «23 батальйон «Хортиця» посмертно. Як пригадує Віталій Савчук, «сама поява його в цей світ була пов'язана з перешкодами. Щоб дістатися із села до пологового будинку, мамі Євгена прийшлося викликати рятувальну службу. Негода вирувала така, що швидка не могла до них доїхати. Так і почався його шлях, шлях на якому Євген подолав чимало перешкод» (Віталій Савчук «Книга пам'яті»). І далі: «З малечку цікавився електронікою, комп'ютерами, дуже любив тварин, особливо котів. Самостійно опанував гру на гітарі. Дуже любив грати і співати. Писав вірші і пісні. Завжди був душею компанії та ініціатором різноманітних зустрічей. Женя також був фанатом риболовлі». Талановитий і завзятий син своєї нені та Батьківщини не міг стояти осторонь спричиненого лиха його рідній землі, що чорною хмарю накрило країну, а тому зателефонував батькові Віталію в перший день війни. Із перших днів повномасштабного вторгнення Євген боронив Батьківщину, поки не обірвалося його життя. А «міг ще жити...» – про це ми читаємо у вірші поета «Мав би ще жить...».

Вірш складається лише з іменників:

Місто. І... Лава.

Вечір. Ліхтар.

Гірко. Чи кава?

Плечі. Тягар.

У цій строфі бачимо, що поряд знаходяться слова «плечі», «тягар». Зі словами «плечі», «плече» знаходимо значну кількість слів, сполук, прислів'їв, фразеологізмів, крилатих висловів тощо. За фольклорними джерелами, образ плечей – це символ опори, підтримки, допомоги. Вислови «брати на плечі», «віносити на плечах» вказують на вміння брати на себе відповідальність, не боятися труднощів. Саме це і робив син поета, якого батько навчав «не пасувати перед труднощами, а лише бути наполегливим і рухатися далі». Тож на плечах Євгена лежала відповідальність командира відділення зв'язку. Вислів

«брати тягар на плечі» вказує на те, що людина береться за якусь важку чи то важливу справу. Євген *«разом із хлопцями виконували завдання з забезпечення різних підрозділів батальйону зв'язком»* (Віталій Савчук *«Книга пам'яті»*). Часто хлопець пропонував різні ідеї, що тільки покращувало роботу відділення. Однак у вірші бачимо інше значення цих слів – важка ноша, вантаж. І такою ношею стала для поета загибель сина:

Сльози. Світлини.

Пам'ять і біль.

Грози. Години.

Син прийняв бій.

Прийняв, не вагаючись, заздалегідь знаючи про наслідки:

Постріл. І куля.

Зустрічі мить...

Простір. Зозуля.

Мав би ще життя...

Розглядаючи форму вірша, можемо зазначити, що до нього можна застосувати прийом «потік свідомості», ознаками якого є непослідовне вираження думок, внутрішній монолог, хаотичне мовлення людини, підвищена емоційність, психологізм [5]. Хоча зазначений прийом переважає у творах епічного роду, проте вірш «Мав би ще життя...» можна розглядати, застосовуючи вказаний прийом. *Кава, стіни, грози, війна, зозуля* – ось ті слова у вірші, які, здавалося, аж ніяк не пов'язані між собою. Відомі представники школи «потіку свідомості» застосовували зазначений прийом *«як спосіб розповіді, який полягав у тому, щоб показати психічний процес детально, з точнішою фіксацією думок, почуттів, підсвідомих поривань, у вигляді «потіку», «ріки»* [5]. Саме за допомогою такого нібито хаотичного набору слів можемо прослідкувати стан ліричного героя, а відтак автора. Такий хаотичний потік думок бачимо у вірші «Біль», що складається з двох частин. У першій частині поет розмірковує над тим, що є насправді біль і як його сприймає кожна людина:

Коли врізав долоню, це біль?

Може, збиті коліна нам рана

Чи знічев'я нагримала мама?

Може в рану потрапила сіль?

*Може, хтось наступив на мозоль
Чи образив бридкими словами?
Чи сімейні дістали от драми,
Над собою утратив контроль?*

Розмірковуючи безпосередньо над розумінням слова «біль» і з'ясовуючи різні причини болю, автор доходить висновку: усе, що в нашому розумінні є біль, то «далеко не біль. / Так, дрібниці що згодом минають, / Як миттєвості, що відлітають, / Не лишаючи сліду від хвиль». *Насправді біль – це коли «чорна стрічка, що фото прошиє, / Смерті саваном вкрита дитина...»*. Роблячи висновок про те, що таке біль і розкриваючи його дію на людину, поет зазначає, що «біль не те, що вичавлює сльози». Він накочується хвилию, він огортає все ество, він простирадлом смутку та невимовного горя сповиває не лише тіло, а й душу, серце, розум. І від того з усіх сторін нависає чорна пелена, яка затягує у свою нескінчену пустку. Отже, біль, на переконання автора, – це те, що насувається з усіх боків, що «пече із горта звідусіль...».

Біль переходить у муку та страждання. Так, у вірші «На землю влігся перший сніг...», який написаний не лише у пам'ять про сина, а й усіх тих, які загинули за Україну, читаємо: «на землю влігся перший сніг, а я страждаю... бо не зміг...», «а я страждаю, що не встиг, що я тебе все ж не вберіг...». Автор-герой ще хотів щось сказати синові, хотів просто обійняти, проте війна обірвала подібні мрії багатьох українців. Однак автор не полишає надії на те, що буде «справжнє свято, / і буде радощів багато...». Біль і радість переплітаються воєдино, адже радість від перемоги буде пережеговуватися із втратою, оскільки українці будуть обіймати не своїх дітей, а хрести, які численно вирости у всій Україні.

Від усвідомлення втрати віднині для автора-героя ліричних творів, які написані в пам'ять про сина, усі дати «заплакані», «чорні», «перерізані», як і фото, чорною стрічкою. Автор пригадує бесіди із сином, у яких виливали чоловічі жалі та які були сповненими мріями: як разом піднімуться на Говерлу, як дідусь буде бавитися з онуками, разом будуть співати пісні. Та у пам'ять про сина залишилася лише гітара, яка так само «зболено мовчить», проте, коли батько-ліричний герой торкається її струн, вона несамовито плаче, а душа так само несамовито кричить – усі свята і зокрема Різдво – світле родинне свято – від-

нині заплакані. Нічим не вгамувати ті страждання і ліричний герой зізнається, що *«аби тільки міг, я б кулям підставив би спину, / закрив всеньке небо я серцем, / та байдуже чим!»*, лише почути б рідний голос. Для ліричного героя час зупиняється в одній мертвій точці – загибель сина, якому навічно буде тридцять два.

Мотив болю постає у вірші «Чорна дата». Він уже не просто «огортає звідусіль». Він обескровлює тіло, робить його на половину неживим, адже

*З мого серденька вирвали шматок –
Полощить кров. Душа воскресне?
Ти був такий... земний-небесний...
Нема для серця чарівних ниток.*

«Нема для серця чарівних ниток» – цей рядок засвідчує про невимовний біль поета-автора. Образ ниток також відомий із давнини як символ єднання двох близьких людей, їхніх доль, порятунку, надії, виходу зі складної ситуації, знаходження шляху. Боляче усвідомлювати, коли втрачена надія, коли немає порятунку від тієї навислої нескінченної темряви і коли немає ніякої розради серцю.

У вірші «Коментар» також вбачаємо мотив болю, однак він має інше навантаження. Поету болять за всіх синів і доньок України, які віддали життя за визволення рідної землі від «катів проклятих». Звертаючись до усіх людей, поет говорить про свята, які є у них, а бійцям залишилися хмари. Однак біль поета поглиблюється від того, що люди послуговуються мовою ворога, незважаючи на те, що триває війна:

*А вас і далі вабить вподобання,
Чужої мови голос, тягне на заклання...*

Саме ці рядки вказують на те, що автор не визнає такої позиції. Тому його слова як заклик звучать у зверненні до людей: *«Пора вже врешті, люди, схаменутись!»*.

Мотив болю вбачаємо у вірші «400...». Поет зізнається у тому, що у *«серці моєму ізнов оселились примари, / і біль невимовний, і смуток тривожний пече»*. Болять поетові доля Героїв Революції гідності, спогади про побитих і поранених дітей, які переповнили приміщення Михайлівського золотоверхого, ріки крові «невинно убієних». Тому у зверненні до людей поет ставить запитання: *«Невже мало крові за*

волю й свободу пролито?», «Чи може та кров вам неначе студена вода?», «І мова для вас – то не криця допіру тверда?»

Аналізуючи події, що передували війні, автор зазначає:

Лягали під кулями наші найкращі солдати.

Ми з попелу армію наново склали свою.

*Далеко не сотня, а тисячі втрачено, брате,
і дякую щиро я тим, хто і досі в строю.*

Звертаючись до людей, автор закликає пам'ятати ті уроки, які підносить нам історія, не забувати, якою ціною здобувається перемога. Як нагадування про події, що трапилися в 2013–2024 роках, автор зазначає: *«Очей нігоянівських блиску не можна забути»*. Роботу над віршем варто продовжити розповіддю про Сергія Нігояна, про події, які трапилися на Майдані Незалежності в Києві у січні-лютому 2014 року, про Михайла Жизневського та його улюблену лемківську пісню «Гей, пливе кача по Тисині...», яка стала реквієм за загиблими, адже у вірші «400...» є безпосередня вказівка на події 2014 року: *«...сам не знаю, де погину, сам не знаю, де погину...»*.

Автор безмежно вдячний бійцям за те, що він має – *«мир, онучок і городи...»*. І це не весь перелік того, що має автор-поет-батько-чоловік-дідусь. Найголовніше – мир і свобода. Тому

Немає в світі більше нагороди,

Ніж те, що ВИ даруєте мені...

6. Образ сну як психологічний прийом розкриття внутрішнього стану героїв

Одним із ключових образів поезії є образ сну. Віталій Савчук неодноразово звертається до цього образу. У процесі розгляду творів літератури мотив сну розглядаємо як психологічний прийом розкриття внутрішнього стану героїв. Сон, як зазначає В. Чайковська, є *«структурною одиницею тексту і відрізняється від природного сну насамперед своїм вербалізованим характером»* [18, с. 182]. Тож сон є одним із основних структурних компонентів твору. Використовуючи зазначений прийом, автор у вірші «Пробачте...» розповідає про те, як він *«вчора вперше їхав на війну...»*, як *«мелькали блок-пости, гатили «Гради», «дрижало тіло в ритмі канонади...», «летіли кулі щільно звідусюди», «...чорним димом по землі мело...»*.

Однак далі за текстом бачимо, що мотив сну є не лише композиційним елементом – на ньому побудований увесь вірш.

Читачі бачать стан ліричного героя: тіло трясло, немов у лихоманці, піт покрив чоло. Межа між сном і реальністю стирається, здається, що ліричний герой справді прийняв бій. Прокинувшись від нічного жаху, ліричний герой намагається усвідомити, де він знаходиться. Лише на основі окремих рядків вірша ми розуміємо, що герой бачив сон: «я вранці ледве видихнув зі сну...», «в холодний піт закраплене чоло...». Рядок «я вранці ледве видихнув зі сну...» вказує не просто на нічний жах, а зображує потрясіння героя. Завдяки поданому психологічному прийому автор показує картину, коли герой знаходиться на межі між реальністю і тим, що мало відбутися опісля: розлади психіки, кома, смерть. Ми знаємо, що після сильних потрясінь людина може відійти в інший світ саме уві сні. Автор за допомогою психологічного прийому показує читачеві внутрішній стан героя, який пережив глибоке нервово потрясіння.

Доволі часто сон у творах літератури асоціюється з маренням. Відповідно стан героя у такий спосіб супроводжується лихоманкою, підвищеним потовиділенням, страхами, навіть галюцинаціями. Тому такий сон, на переконання В. Чайковської, варто розглядати, «лише виходячи із тих переживань, якими переповнена <...> душа» [18, с. 184] героя. І далі науковиця зазначає, що «ми зустрічаємо граничне напруження, часто стресову ситуацію на межі роздвоєння свідомості» [18, с. 184]. Знаходячись на цій межі, герой зазвичай відчуває втрату реального часу, а сон сприймається як реальність. Підтвердженням цього слугують такі рядки:

*Удень про сон свій дивний я гадав –
від болю на чолі улякла смуга.
Я пам'ятаю, як тягнув я друга,
а він щораз свідомість утрачав...*

Із поданих рядків бачимо, що сон вплинув не лише на психологічний стан героя, а й на фізичний – він відчуває біль. Слово «смуга» також має певну образність. Смуга – це межа, яка щось розділяє, – добро і зло, життя і смерть, позитивне і негативне. Смуга ліричного героя – це межа між «до» і «після» (до війни і у період війни), між мирним життям і війною, між сном і реальністю. Сполука слів «я пам'ятаю» не

дає чітко зрозуміти, що саме пам'ятає ліричний герой – чи свій сон, чи дійсно те, як він тягнув друга. Убачаємо й інший контекст – тимчасову втрату пам'яті, яка є наслідком глибокого потрясіння. У цьому аспекті сон – «засіб розкриття внутрішнього стану героя або композиційний прийом» [17, с. 183]. У нашому випадку дві складові сну співпадають. Образ сну може бути межею між різними світами або часовими просторами. Так, у вірші «Пробачте...» за допомогою образу сну стираються межі між теперішнім і минулим. Насправді герой знаходиться у теперішньому часі, а саме він перебуває у стані сну. Однак зазначає: «Я вчора вперше їхав на війну...». Слова «вчора» та «їхав» вказують, що дія відбувалася в минулому. Однак згодом і сон стає минулим, а ліричний герой переноситься в теперішній час – уже реальний, зазначаючи, що «я з вами теж воюю за свободу». Із психологічного сну (ліричний герой перебуває в забутті, ніби прострації) до реальності ліричного героя повертає звична буденна картина – «у мене мир, онучок і городи...», за З. Фройдом, є відображенням людських бажань. Те, чого прагне людина, те вона бачить уві сні. У такий спосіб сон переносить людину у майбутнє, хоча відтворює її минуле. Тому рядок «я з вами теж воюю за свободу» відтворює бажання ліричного героя бути з-поміж захисників.

У вірші «Пробачте...» убачаємо мотив пробачення, який неодноразово спостерігаємо у віршах поета. Поет-ліричний герой просить у воїнів пробачення за те, що воює з ними, проте серед сну. Ми охарактеризували мотив прощення. Проте у вірші «Пробачте...» він має інше значення – пов'язаний із болісними переживаннями ліричного героя. Він відчуває провину, що не знаходиться поряд з воїнами. Переживання переходять у провину, провина у біль, біль породжує страждання. Тому бачимо важкий психологічний стан ліричного героя.

Дослідивши образ сну у творчості Віталія Савчука, можемо стверджувати, що він має такі значення:

- слугує композиційним компонентом твору;
- є психофізичним елементом віршів;
- слугує межею між реальним та ірреальним світом ліричного героя;
- є межею між часовими просторами;
- сон є межею між бажаним і можливим;

- передає граничну напругу героя;
- є наслідком стресової ситуації;
- розділяє мирне життя героя та життя у період війни.

Віталій Савчук не брав участі у бойових діях, проте «з 2014 року від початку війни в Україні постійно брав участь у різних волонтерських заходах, як спільно з учнями і колективом училища, так і особисто. Спільними зусиллями було відремонтовано і переобладнано автомобіль УАЗ для земляків – учасників війни з Новгородківського району. Віталій особисто брав безпосередню участь у перегоні авто і передачі його на позиції військових. Разом із членами родин постійно відправляли продукти до різних підрозділів українських військових (одним із організаторів подібних дій був Віталій). Віталій є організатором (учні та працівники училища), активним учасником різних патріотичних заходів з молоддю та учасниками бойових дій. За поданням селищної ради Новгородківського району в жовтні 2017 року був нагороджений пам'ятним знаком «Патріот України», а в грудні 2017 року за поданням громадської організації «Новгородківське об'єднання ветеранів учасників АТО» був нагороджений медаллю «За гідність і патріотизм» [14, с. 50], – читаємо у дослідженні «Крилата поезія Віталія Савчука».

Незважаючи на біль, особисту втрату, Віталій Савчук продовжує допомагати бійцям. Не рахуючись із часом, роботою, зайнятістю, втомою він робить усе, що в його силах, щоб наблизити священну Перемогу, а тому твердо переконаний, що

І буде кара, на тупого ката...

І буде правда. І горітиме Москва!!!

І буде стрій, де наші всі сини,

Всі як один, стоятимуть до ладу.

І небеса відтворять канонаду.

І нас вітатимуть з небес вони.

7. Висновки

На переконання науковця С. Михиди, творчість поетів-земляків має бути такою, щоб засвітити «на небосхилі світової культури українську зірку» [7, с. 7]. Це відноситься не тільки до творчості Володи-

мира Винниченка, яку аналізував дослідник, а й до творчості наших земляків, які зробили внесок в історію не лише краю, а й України, у такий спосіб примноживши її славетну історію, збагативши культурну скарбницю та духовну спадщину.

Любов до рідної домівки, краю, Батьківщини виливається у поетичних рядках Віталія Савчука, які до болю стали близькими кожному українцю. У них надії, сподівання на мирне життя і наші мрії:

*Хай небеса назавжди сині,
Колосся жовте навкруги.
Назавжди – Слава Україні!
Навіки – згиньте вороги!*

Один із літературно-мистецьких фестивалів, у якому брав участь поет, мав назву «Мовою серця». Мовою серця написана уся поезія Віталія Савчука. Вона надзвичайно чутлива, глибока і болюча; торкається серця, проникає в душу і відбивається в ній найкращими почуваннями; змушує читача з'ясувати питання людської сутності та призначення; сприяє вихованню любові, поваги до іншої людини; спонукає замислитися над вічними темами людського буття.

В одному із досліджень зазначено, що «в умовах відродження національної культури на сучасному етапі значно підвищився показник рівня національної свідомості громадян України. Посилився інтерес до українських традицій, звичаїв, мови, культури...» [14, с. 172]. Формування національної свідомості у молодого покоління є однією із важливих складових діяльності педагогів. Тому творчість поета-земляка Віталія Савчука може бути розглянута на уроках української літератури в 7-11 класах у контексті вивчення розділів «Література рідного краю», «Ми – українці!», «Панорама сучасної поезії», «Пісенна лірика», у яких запропоновані такі теми: «Сучасні патріотичні пісні», «Патріотичні пісні літературного походження», «Україна в ХХІ столітті», «Сучасна українська поезія про війну» тощо. «Про що б не писав Віталій Савчук, чи то Батьківщину, чи про події в Україні, чи про кохану, поезія сповнена добра, любові і краси. Поет возвеличує любов. Вона, на його переконання, є основою і щирих взаємин між коханими, і теплих стосунків між друзями, завдяки їй поет висловлює прихильність до людей. Від поезії віє щирістю, теплом і добром. У цьому – і душа поета» – читаємо в одному із досліджень [10].

Дослідження не вичерпує роботи над поезією. Тематику вивчення віршів нашого земляка Віталія Савчука можуть бути теми любові до матері, Батьківщини, щирість людських взаємин, дружба та допомога тощо. Власною діяльністю, особистим прикладом сили волі, незламності, любові до рідної землі, поетичними рядками Віталій Савчук вписав сторінку в історію нашого краю, стверджуючи істину, що не лише від бійців залежить перемога над жорстоким ворогом, а й від кожного з нас, кожного, кому не байдужий біль іншої людини, рідна земля і рідна мова.

Список літератури:

1. Вікторіна О. М. Назви перших страв в українській мові (на матеріалі творів письменників XVIII–XIX ст.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»* / ред. кол. Марія Федурко (головний редактор) та ін. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 46. 172 с. С. 24–31.
2. Войтович В. Українська міфологія. Київ : Либідь, 2005. 664 с.
3. Звичаї нашого роду: страви української кухні / упоряд. : С. Андрющенко, С. Железняк. Київ : Генеза, 2019. 191 с.
4. Клейменова О. Геніальні в усьому: від борщу до космосу. *Віче : журнал Верховної Ради України* : громадсько-політичне і теоретичне видання. 2015. № 3(383). С. 68–69.
5. Кравець Л. В. Метафоричне структурування концепту «небо» в українській поезії ХХ ст. (за матеріалами до словника української поетичної метафори). *Лексикографічний бюлетень : Зб. наук. пр.* Київ : Ін-т української мови НАН України, 2009. Вип. 18.
6. Липа Юрій. Призначення України. Львів : Каменяр, 2020. 501 с.
7. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 1 : А – Л. С. 197.
8. Михида Сергій. Слідами його експериментів: Змістові доміанти та поетика конфлікту в драматургії Володимира Винниченка. Кіровоград : Центрально-українське видавництво. 192 с.
9. Метод «потоків свідомості» у творчості Дж. Джойса. 2014. URL: http://megalib.com.ua/content/7812_3_Metod_potoky_svidomosti_u_tvorchosti_Dj_Djoisa.html
10. Модерністська література у Великобританії. 2016. URL: <https://studfiles.net/preview/5652415/>
11. Небеленчук І. О. Крилата поезія Віталія Савчука. *Особливості поетичного стилю та мотиви творчості сучасних поетів (на прикладі поезії М. Митровки, К. Каленіченко, В. Висканцева та інших)* : Збірник наукових статей. Кропивницький : КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2019. 172 с.

12. Небеленчук І. О. Література рідного краю : науково-методичний посібник. Кропивницький : КЗ «КОІРРО імені Василя Сухомлинського», 2017. 104 с. С. 6–27.

13. Небеленчук І. О. Навчально-дослідницька діяльність учнів у процесі аналізу творів української літератури про місто Єлисаветград-Кіровоград / *Наукові записки Малої академії наук України : (збірник наукових праць)*. Київ : ТОВ «Праймдрук», 2014. 188 с.

14. Небеленчук І. О. Особливості поетичного стилю та мотиви творчості сучасних поетів (на прикладі поезії М. Митровки, К. Каленіченко, В. Висеканцева та інших) : Збірник наукових статей. Кропивницький : КЗ «КОІРРО імені Василя Сухомлинського», 2019. С. 41–62.

15. Попович Н. Л. Осінній подих поезії Віталія Савчука. *Новгородківські вісті*. № 46 (9439). 2015. Шп. 3.

16. Словник української мови. В 11-ти томах. Київ, 1970–1980.

17. Чабан А. Ю. Щедрий стіл Середньої Наддніпрянщини : монографія. Черкаси : Вертикаль, 2017. 319 с.

18. Чайковська В. Сон і сновидіння як художні прийоми психологічного розкриття персонажів в українській літературі. Волинь – Житомирщина, 2002. № 9. С. 182–185.

References:

1. Viktorina O. M. (2021). Nazvy pershykh strav v ukrainskii movi (na materialy tvoriv pysmennykiv XVIII–XIX st.) [Names of the first dishes in Ukrainian (based on the works of writers of the XVIII–XIX centuries)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhanoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya "Filolohiia"* [Problems of humanitarian sciences: a collection of scientific works of Ivan Franko Drohobyt'sk State Pedagogical University. Series "Philology"] / red. kol. Mariia Fedurko (holovnyi redaktor) ta in. Drohobych: Vydavnychiy dim "Helvetyka", vol. 46, pp. 24–31.

2. Voytovych V. (2005). *Ukrainska mifolohiia* [Ukrainian mythology]. Kyiv: Lybid, 664 p. (in Ukrainian)

3. Zvychai nashoho rodu: stravy ukrainskoi kukhni (2019) [Customs of our family: dishes of Ukrainian cuisine] / uporiad.: S. Andriushchenko, S. Zhelezniak. Kyiv: Heneza, 191 p. (in Ukrainian)

4. Kleimenova O. (2015). Henialni v usomu: vid borshchu do kosmosu [Ingenious in everything: from borscht to space]. *Viche: zhurnal Verkhovnoi Rady Ukrainy: hromadsko-politychne i teoretychne vydannia – Viche: journal of the Verkhovna Rada of Ukraine: socio-political and theoretical publication*, no. 3(383), p. 3. (in Ukrainian)

5. Kravets L. V. (2009). Metaforychne strukturuvannia kontseptu "nebo" v ukrainskii poezii XX st. (za materialamy do slovnyka ukrainskoi poetychnoi metafory) [Metaphorical structuring of the concept of "heaven" in Ukrainian poetry of the 20th century (based on materials for the dictionary of Ukrainian poetic metaphors)]. *Leksykohrafichnyi biuletен: Zb. nauk. pr. – Lexicographic bulletin:*

Collection of scientific works, output 18. Kyiv: In-t ukrainskoi movy NAN Ukrainy, no. 18. (in Ukrainian)

6. Lypa Yurii (2020). *Pryznachennia Ukrainy [Destination of Ukraine]*. Lviv: Kameniar, 501 p. (in Ukrainian)

7. *Literaturoznavcha entsyklopediia (2007) [Literary encyclopedia]: U 2 t. / Avt.-uklad. Yu. I. Kovaliv*. Kyiv: VTS "Akademiia", t. 1: A – L, p. 197. (in Ukrainian)

8. Mykhyda S. (2002). *Slidamy yoho eksperymentiv: Zmistovi dominanty ta poetyka konfliktu v dramaturhii Volodymyra Vynnychenka [In the footsteps of his experiments: Content dominants and the poetics of conflict in the drama of Volodymyr Vinnichenko]*. Kirovohrad: Tsentralno-ukrainske vydavnytstvo, 192 p. (in Ukrainian)

9. *Metod "potoku svidomosti" u tvorchosti Dzh. Dzhoisa [The "stream of consciousness" method in the works of J. Joyce]*. Available at: http://megalib.com.ua/content/7812_3_Metod_potoky_svidomosti_y_tvorchosti_j_Djoisa.html

10. *Modernistska literatura u Velykobrytanii (2016) [Modernist literature in Great Britain]*. Available at: <https://studfiles.net/preview/5652415/>

11. Nebelenchuk I. O. (2019). *Krylata poeziia Vitaliia Savchuka [The winged poetry of Vitaly Savchuk]. Osoblyvosti poetychnoho stylu ta motyvy tvorchosti suchasnykh poetiv (na prykladi poezii M. Mytrovky, K. Kalenichenko, V. Vysiekantseva ta inshykh): Zbirnyk naukovykh statei [Peculiarities of the poetic style and creative motives of modern poets (on the example of the poetry of M. Mitrovka, K. Kalenichenko, V. Vysekantsev and others): Collection of scientific articles]*. Kropyvnytskyi: KZ "KOIPPO imeni Vasylia Sukhomlynskoho", pp. 41–62. (in Ukrainian)

12. Nebelenchuk I. O. (2017). *Literatura ridnoho kraiu: nauково-методычны посібник [Literature of the native region: a scientific and methodological guide]*. Kropyvnytskyi: KZ "KOIRRO imeni Vasylia Sukhomlynskoho", 104 p., pp. 6–27. (in Ukrainian)

13. Nebelenchuk I. O. (2014). *Navchalno-doslidnytska diialnist uchniv u protsesi analizu tvoriv ukrainskoi literatury pro misto Yelysavethrad-Kirovohrad [Educational and research activity of students in the process of analyzing works of Ukrainian literature about the city of Yelysavethrad-Kirovohrad]. Naukovi Zapysky Maloi akademii nauk Ukrainy: (zbirnyk naukovykh prats) [Scientific notes of the Small Academy of Sciences of Ukraine: (collection of scientific papers)]*. Kyiv: TOV "Praidruk", 188 p. (in Ukrainian)

14. Nebelenchuk I. O. (2019). *Osoblyvosti poetychnoho stylu ta motyvy tvorchosti suchasnykh poetiv (na prykladi poezii M. Mytrovky, K. Kalenichenko, V. Vysiekantseva ta inshykh): Zbirnyk naukovykh statei [Features of the poetic style and creative motives of modern poets (on the example of the poetry of M. Mitrovka, K. Kalenichenko, V. Vysekantsev and others): Collection of scientific articles]*. Kropyvnytskyi: KZ "KOIPPO imeni Vasylia Sukhomlynskoho", pp. 41–62. (in Ukrainian)

15. Popovych N. L. (2015). *Osinnii podykh poezii Vitaliia Savchuka [The autumn breath of poetry by Vitaly Savchuk]. Novhorodkivski visti – Novgorodki news*, no. 46(9439), p. 3. (in Ukrainian)

Chapter «Pedagogical sciences»

16. Slovnyk ukrainskoi movy. V 11-y tomakh [Dictionary of the Ukrainian language. In 11 volumes]. Kyiv, 1970–1980. (in Ukrainian)

17. Chaban A. Yu. (2017). Shchedryi stil Serednoi Naddnyprianshchyny: monohrafiia [The generous table of the Middle Dnipro region: monograph]. Cherkasy: Vertykal, 319 p.

18. Chaikovska V. (2002). Son i snovydinnia yak khudozhni pryimy psykhologichnoho rozkryttia personazhiv v ukrainskii literaturi [Dreamland as an artistic method of psychological disclosure of characters in Ukrainian literature]. Volyn – Zhytomyrshchyna, no. 9, pp. 182–185. (in Ukrainian)